

O'ZBEKISTON SOVET DAVRIDA (1917-1940-YILLAR)

Guliston davlat pedagogika instituti dotsenti Mirzaliyev U.

*Guliston Davlat Pedagogika instituti, Gumanitar fanlar va jismoniy madaniyat
fakulteti, Tarix yo'nalishi 1- kurs talabasi.*

Nabiev Xasan Baxtiyorzoda

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston qanday O'zSSRga aylanganligi tarixi, O'zSSRda boshqaruv tizimi, ma'muriy bo'linishi, ruslarning O'zbekistonda olib borgan qabix ishlari haqida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, O'zSRR, Fayzulla Xo'jayev, Deklaratsiya, Kollektivlashtirish, Quloq xo'jaliklar, Kolxoz, Sovxoz, Bolsheviklar.

1917 – 1991-yillar O'zbekiston tarixida sovet davrini tashkil qiladi. Mazkur davrni quyidagi katta 2 ta bosqichga ajratish mumkin: 1) 1917 – 1924-yillar 2) 1925 – 1991-yillar. Birinchi bosqichda mintaqada Turkiston, Buxoro, Xorazm respublikalari tashkil qilingan bo'lsa, ikkinchi davr 1925-yil fevralda O'zbekiston SSRning tuzilishi bilan boshlanadi hamda 1991-yilda sovet davlatining parchalanishi bilan tugaydi. Bu bosqichlar ham o'z navbatida bir nechta kichik bosqichlarga bo'linadi. (Qahramon Rajabov, Akbar Zamonov -O'zbekiston tarixi (1917-1940-yillar). Toshkent 2017. 4- bet.) Turkiston mintaqasi azaldan turkiy xalqlarning yagona maskani va umumiy vatani bo'lgan. 1918–1924-yillarda mavjud bo'lgan Turkiston ASSR, BXSr, XXSRning tub xalqlari asrlar davomida turmush tarzi va an'analari jihatidan bir-birlariga juda yaqin bo'lishgan. Turkistondagi turli davlatlarning har birida turkiy xalqlar: o'zbeklar, turkmanlar, qoraqalpoqlar, qozoqlar, qirg'izlar, shuningdek, tojik xalqi azaldan yashaganligi tarixiy tarkib topgan hodisa edi. Turkiston mintaqasining xalqlari shu tuproqni, Turonzaminni qadimdan o'zlarining asl Vatani deb bilganlar. Mustabid sovet rejimi va bolsheviklar uchun esa Turkiston o'lkasini bo'lib tashlab, uni idora qilish

qulay edi. Xususan, bu jarayon Turkistondagi istiqlolchilik harakati 1924-yilda, asosan, mag'lubiyatga uchraganidan keyin o'zining so'nggi bosqichiga qadam qo'ydi. 1924-yil fevral–iyun oylarida SSSRdagi markaziy organlar, Turkiston, Buxoro, Xorazm kommunistik partiyalari va RKP(b) MK O'rta Osiyo byurosi milliy chegaralanish masalalari yuzasidan zo'r berib ish olib borishdi. Turkiston va Buxoro Kompartiyalari Markaziy Komitetlari huzurida maxsus, keyinchalik, hududiy va boshqa alohida komissiyalar tuzildi. (48-49 bet) Sovet hokimiyatining chegaralanish siyosatiga dastavval Turkiston ASSR, BXSr va XXSR rahbarlari qarshi bo'lishgan. (50- bet) RSFSR (Butunrossiya) Markaziy Ijroiya Komitetining 1924-yil 14-oktyabrda bo'lgan II sessiyasida Turkiston ASSR MIKning milliy-hududiy chegaralanishi to'g'risidagi qarori ayrim tuzatishlar bilan qabul qilindi. Sessiya qarori bilan O'rta Osiyodagi Turkiston ASSR, Buxoro va Xorazm respublikalari o'rnida O'zbekiston SSR (O'zSSR) va Turkmaniston SSR, shuningdek, Tojikiston ASSR (O'zSSR tarkibida), Qoraqalpoq va Qoraqirg'iz (aslida Qirg'iz) avtonom viloyatlari tuzilishi kerak edi. Nihoyat, 1924-yil 27-oktyabrda Moskvada bo'lgan Butunittifoq (SSSR) Markaziy Ijroiya Qo'mitasining III sessiyasida Turkiston ASSR MIK favqulodda sessiyasi, Butunbuxoro va Butunxorazm xalq vakillarining V qurultoylari qarorlari asosida O'rta Osiyoda milliy respublikalar tuzish to'g'risida maxsus qaror qabul qilindi. Sessiyada BSSR Nozirlar Sho'rosining raisi Fayzulla Xo'jayev O'rta Osiyoda milliy-hududiy chegaralanishning o'tkazilishi to'g'risida nutq so'zladi. 1924-yil sentyabr – oktyabr oylarida O'rta Osiyoda o'tkazilgan milliy-hududiy chegaralanishi O'rta Osiyo respublikalari, RSFSR va SSSRning oliy organlari tomonidan qonuniy kuchga kirdi. O'rta Osiyo hududidagi Turkiston ASSR, Buxoro va Xorazm respublikalari o'rnida oltita milliy davlat birlashmalari tashkil etildi. Bular:

1. O'zbekiston SSR;
2. Turkmaniston SSR;
3. O'zbekiston SSR tarkibida Tojikiston ASSR (1929-yilgacha);
4. RSFSR tarkibida Qoraqirg'iz (Qirg'iziston) muxtor viloyati;

5. RSFSR tarkibida Qozog'iston ASSR;
6. Qozog'iston ASSR tarkibida Qoraqalpoq muxtor viloyati. Keyinchalik Qoraqalpog'iston ASSR, 1936-yildan O'zSSR tarkibiga kirgan. (52-53 bet)

17-fevralda “O'zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasini tashkil etish to'g'risida Deklaratsiya” qabul qilindi. Deklaratsiyada yangi tashkil topgan O'zbekiston SSR tarkibiga Toshkent, Samarqand, Farg'ona Qashqadaryo, Zarafshon (Buxoro), Surxondaryo, Xorazm viloyatlari va Tojikiston ASSR kirganligi alohida ta'kidlandi. Qurultoyda respublikaning oliy organlari: O'zbekiston SSR Markaziy Ijroiya Qo'mitasi (O'zSSR MIK) va O'zbekiston SSR Xalq Komissarlari Soveti (O'zSSR XKS) tuzilgan. Taniqli davlat arbobi Fayzulla Xo'jayev O'zbekiston SSR Xalq Komissarlari Soveti raisi, “Qo'shchi” uyushmasi faoli Yo'ldosh Oxunboboyev O'zbekiston SSR Markaziy Ijroiya Qo'mitasi raisi lavozimlariga saylanishdi. Bu paytda O'zbekiston SSR hududi 312 394 km², aholisi 3 963 285 kishi bo'lgan (unga Tojikiston ASSR va Qoraqalpog'iston avtonom viloyatining hududi va aholisi kirmaydi). 1924-yil oxirida O'rta Osiyo respublikalarida hammasi bo'lib 8 131 062 kishi yashagan bo'lib, ularning qariyb yarmisi O'zbekistonda istiqomat qilgan. (55- bet) O'zbekiston SSR tashkil topgan paytda 1925-yil fevral–aprel davomida Buxoro shahri, 1925-yil apreldan 1930-yil sentyabrgacha Samarqand shahri O'zbekiston SSR poytaxti sanalgan. O'zbekiston poytaxti 1930-yil 20-sentyabrda respublikaning eng muhim iqtisodiy, siyosiy va madaniy markazi bo'lgan Toshkent shahriga ko'chirildi. O'zbekiston SSR hukumatining raisi Fayzulla Xo'jayev bir kechada poytaxtni Samarqanddan Toshkentga ko'chirib keltirgan edi. O'zbekiston SSRda 1925-yil 29-yanvarda ilk bor ma'muriy-hududiy bo'linish o'tkazilib, 7 viloyat (Zarafshon, Samarqand, Toshkent, Farg'ona, Surxondaryo, Qashqadaryo, Xorazm) va alohida Konimex tumani tashkil etildi. 1926-yil 29-sentyabrda 10 ta okrug (Xorazm, Buxoro, O'rta Zarafshon, Samarqand, Toshkent, Xo'jand, Qo'qon, Andijon, Surxondaryo, Qashqadaryo) va alohida Konimex tumani tuzildi (S.Tillaboyev,D Kenjayev. 10-sinf O'zbekiston tarixi Toshkent 2022, 122-bet). 1927-yil 30-martda O'zSSR

birinchi Konstitutsiyasi qabul qilindi. Butun Ittifoqda bo'lgani singari O'zbekistonda ham mehnatkashlarning eng ommaviy tashkiloti – kasaba uyushmalari (profsoyuzlar) ham partiya komitetlariga to'la-to'kis qaram bo'lib qoldi. 1925-yil 21-mart O'zbekiston kasaba uyushmalariga asos solindi. O'zbekiston kasaba uyushmalari respublika soveti (Uzsovprof), Butunittifoq Kasaba uyushmalari Markaziy Soveti (VSSPS) rahbarligida ish olib borgan. 1925-yilda O'zbekiston leninchi kommunistik yoshlar ittifoqi (O'zLKSM) tashkil etildi. O'zbekistondagi dehqonlarni g'oyaviy jihatdan birlashtirib turgan tashkilotlardan biri «Qo'shchi» ittifoqi bo'lgan. U 1920–1933-yillarda faoliyat ko'rsatgan. 1925-yilda 200 000 kishini o'ziga birlashtirgan bu ittifoq ham asta-sekin bolsheviklarning qishloqdagi zo'ravonlik siyosatining asosiy tayanchiga aylantirilgan (124-bet). O'rta Osiyoda milliy-hududiy chegaralanish o'tkazilgandan so'ng 1925–1929-yillarda yer-suv islohotining ikkinchi bosqichi amalga oshirildi. Islohotning ikkinchi bosqichi birinchisidan farqli o'laroq katta yer egaligini (rasmiy hujjatlarda «quloqlar» – «mushtumzo'rlar» deb yuritilgan) butunlay cheklash va ularni sinf sifatida tugatish masalasini qo'ydi. «Agrar inqilob»ning strategiya va taktikasi (1925-yil noyabr)da tasdiqlandi. Bu bosqich «Suv va suvni natsionalizatsiya qilish to'g'risida» va «Yer-suv islohoti to'g'risida»gi dekretlari bilan boshlandi. Bu islohot O'zbekistonda joylardagi shart-sharoit va tayyorgarlik darajasiga qarab uch bosqichda o'tkazildi (126-bet). Kollektivlashtirishning majburiy sur'atda amalga oshirilishi hamda kolxoz va sovxozlarning tashkil qilinishi. Yangi iqtisodiy siyosat tufayli o'z xo'jaligini tiklab olgan xo'jaliklarni quloq qilish maqsadida 1930-yil «Kollektivlashtirish va quloq xo'jaliklarini tugatish to'g'risida»gi qaror qabul qilindi. Kollektivlashtirish mutasaddilari dehqonlarning majlislarida kolxozga kirmaganlar suvdan mahrum etiladi, sanoat mollari bilan ta'minlanmaydi, ularga katta soliq solinadi hamda yashash joyidan surgun qilinadi, deb dag'dag'a qilishdi. Natijada ko'pchilik tumanlarda kollektivlashtirish bir necha hafta ichida amalga oshirildi. O'zbekistonda dastlabki kolxozlar (jamoat xo'jaliklari) va sovxozlar (davlat xo'jaliklari) tashkil qilindi. Respublikadagi dehqon xo'jaliklarining 75 foizi

umumiylashtirilgan sektorga, ya'ni kolxoz va sovxozlarga birlashdi. O'zbekiston qishloq xo'jaligini kollektivlashtirish rasman 1932-yili tugallandi(128- bet). XX asr 20-yillarining ikkinchi yarmi va 30-yillar boshida O'zbekiston SSRda o'n sakkizlar guruhi (Abdurahim Hojiboyev, Inomjon Xidiraliyev, Muxtorjon Saidjonov va b.), inog'omovchilik (O'zSSR Maorif xalq komissari Rahim Inog'omov va b.), qosimovchilik (O'zSSR Oliy sudi raisi Sa'dulla Qosimov va b.), badriddinovchilik (O'zSSR Oliy sudining prokurori Shamsutdin Badriddinov va b.), «milliy ittihadchilar» va «milliy istiqloolchilar» (Munavvarqori Abdurashidxonov boshchiligidagi 87 nafar kishi), «narkompros» ishi (O'zSSR Maorif xalq komissari Mannon Ramziy, uning o'rinbosari Botu va b.), «botir gapchilar» (Qo'qonda Ashu rali Zohiriy boshchiligidagi 19 nafar kishi) va boshqa siyosiy ishlar o'ylab topildi. Natijada o'zbek xalqining ko'plab yetuk farzandlari qatag'on qilindi. Bu davrda kommunistik partiya saflarini «tozalash» kampaniyasi natijasida O'zbekiston kompartiyasi a'zolarining 25,6 foizi firqadan chiqarildi(139- bet). Bolsheviklar barcha sohalar kabi ma'naviy hayotga ham o'z ta'sirlarini o'tkazdilar. Ular dastlabki yillarda sovet maktablari va texnikumlar ochishga alohida e'tibor qaratdilar. Jadid maktablari yopildi. Eski usul maktablari va vaqf maktablari ham tugatildi. Respublikada universitet va institutlar tashkil etildi. Biroq universitet va institutlardagi talabalar, dars bergan o'qituvchilar o'rtasida mahalliy millatlar vakillari ozchilikni tashkil qilgan(133-bet). Sovet hokimiyatining dastlabki o'n yilliklarida O'zbekistonda imlo 3 marta o'zgartirildi. Bu holat mahalliy aholini savodsiz qilishga, uning asriy qadriyatlaridan mahrum qilib, sovet madaniyati ruhida tarbiyalashga hamda ruslashtirish siyosatini amalga oshirishga mo'ljallangan edi(135-bet). Ijtimoiy hayotda shiddatli ziddiyatlar hukm surgan bu murakkab davrda adabiyot va san'at milliylik, insonparvarlik, xalqchilik kabi tamoyillarga sodiqligini saqlab qoldi. O'zbek yozuvchi va shoirlaridan Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Sadriddiy Ayniy, Hamza va boshqalar o'z asarlari bilan milliy qadriyatlarni saqlash va himoya qilishga urindilar. Bu davr adabiyot maydoniga G'afur G'ulom, Oybek, Hamid Olimjon, Zulfiya, Abdulla Qahhor, Usmon Nosir, Mirtemir, Oydin Sobirova, Uyg'un, Komil Yashin, G'ayratiy,

Sulton Jo'ra, Amin Umariy kabi bir qator iste'dodli yosh shoirlar, adiblar va dramaturglar qo'shildilar (136 bet).

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2016-yil 14-dekabrda Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisida so'zlagan nutqida yaqin o'tmish tariximizga quyidagicha baho bergan edi: "O'zbek xalqining necha mingyillik tarixida qanday murakkab davrlar, og'ir sinovlar bo'lganini barchamiz yaxshi bilamiz. O'zbekistonning eng yangi tarixi va biz erishgan olamshumul yutuqlar mard va matonatli xalqimiz har qanday qiyinchilik, to'siq va sinovlarni o'z kuchi va irodasi bilan yengib o'tishga qodir, deb baralla aytishga to'la asos beradi. Biz ajdodlarimizning yorqin xotirasini asrab-avaylab, qalbimizda, yuragimizda abadiy saqlaymiz. Bukilmas iroda, fidoyilik va jasorat namunasini amalda namoyon etib, o'z hayotini aziz Vatanimizning har tomonlama ravnaq topishiga bag'ishlagan ustoz va murabbiylarimiz, zamondoshlarimiz bilan biz cheksiz faxrlanamiz". (Qahramon Rajabov, Akbar Zamonov - O'zbekiston tarixi(1917-1940-yillar).Toshkent 2017. 4- bet.)

Xulosa:

Shunday qilib sovet davlati Turkiston o'lkasini ya'ni O'rta Osiyoni 6 ta bo'lakka ajratdi. Ularning har birining madaniyatini yakson qildi. Xalqni savodsiz qildi. Xo'jaliklarni kolxoz va sovxozlarga bo'lib tashladi. Insonlarga tuhmat qilib nohaq qatag'onlar qildi

Foydanilgan adabiyotlar:

1. Qahramon Rajabov, Akbar Zamonov - O'zbekiston tarixi (1917-1940-yillar).Toshkent 2017.
2. S.Tillaboyev, D Kenjayev. 10- sinf O'zbekiston tarixi Toshkent 2022.